

Discursul religios între tradiție și inovație

Sorin GUIA

The present paper advocates the idea that the religious discourse, a particular instantiation of discourse, triggers the rhetoric energies according to the personality of the orator, the solidarity of the speakers and the importance of the message. In line with this functional modal focus, the author advocates the need to study the persuasive force of the Orthodox Christian religious sermon from a puzzle-like point of view, in order to underline the continuities and discontinuities of several sermon rhetorical strategies. The theoretical assumptions are evidenced by adequate examples.

Keywords: religious discourse, rhetoric, strategies, Romanian culture

Discursul poate permite modificarea dispozițiilor interlocutorilor, prin prisma acțiunilor fizice, atitudinilor sau convingerilor, manifestând prin acestea marcarea schimbărilor de stare cognitivă și comportamentală. A construi un discurs înseamnă a căuta argumentele necesare susținerii sau respingerii unei teze și de a le organiza astfel încât să producă efect.

Recurgerea la o strategie reprezintă rezultatul unui calcul al celui ce argumentează. Actul argumentativ trebuie ales în funcție de capacitatea de a determina convingerea în situația specifică, ținându-se cont de tipul de auditoriu¹, mai ales când argumentația are un caracter dialectic sau retoric și nu apodictic. Trebuie ținut cont de faptul că o intervenție discursivă poate influența auditoriul în măsura în care este înțeleasă și receptată de acesta din urmă².

Deși discursul religios este un discurs argumentativ, persuadarea, strâns legată de noțiunea de *cîmp al argumentării*, se face ținând cont de o *etică a argumentării*³. Vorbim de o situație aparte, în care vorbitorul se află în fața interlocutorului care

¹ Oratorul trebuie să cunoască pulsul fiecărei categorii de oameni, fiecărei vârste, fiecărei clase sociale, să utilizeze corect gesticulația și glasul (se insistă pe cultivarea glasului), să fie capabil să vorbească astfel încât să-i convingă pe alții. Vezi *Despre orator*, în Cicero 1973: 65-77.

² Cf. Sălăvăstru 1996: 191.

³ Philippe Breton consideră argumentarea ca act esențial al activității umane, stabilind trei elemente care ajută la delimitarea acestui cîmp: „a argumenta înseamnă în primul rînd *a comunica*: noi ne aflăm într-o situație de comunicare, care implică, ca orice situație de acest tip, parteneri și un mesaj, o dinamică proprie; a argumenta nu înseamnă *a convinge cu orice preț* (...); a argumenta înseamnă a *raționa*, a propune o opinie a altora și a le oferi raționamente viabile pentru a o adopta”; cf. Breton 1996: 16.

deja, prin opțiune, aderă la tezele propuse și îi este aprioric favorabil⁴, dar așteaptă o focalizare a opiniilor, dorind argumente în favoarea lor, în așa fel încât motivele proprii adevăzării să-i devină explicite și justificate. Nepropunându-și schimbarea opiniilor receptorilor⁵, ci mai ales consolidarea lor, discursul rostit în cadrul slujbelor religioase diferă de discursurile argumentative cu finalitate persuasivă prin faptul că interlocutorului i se propune aderarea la tezele expuse ca o consecință a credințelor și a manifestărilor religioase. În discursul religios se poate vorbi de persuadare doar în situații speciale⁶, întrucât relația locutor – interlocutor se manifestă în cadrul unei situații de egalitate. În plus, oratorul religios nu vine cu idei noi, ci le aplică și le resușine în funcție de contextul situațional, de cerințele de moment ale auditoriului⁷.

Dinamica discursului religios în limba română este greu de observat, din pricina aspectelor dogmatice utilizate, care îi conferă un caracter conservator. Cu toate acestea, pornind de la retorica și pragmatica modernă, remarcăm că situația comunicativă se schimbă în funcție de natura auditoriului și de situația de comunicare.

Dacă în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea discursurile religioase se adresau în special unui public lipsit de educație (având scopul de a veni în ajutorul clericilor și al credincioșilor prin traducerea cărților de cult, dar și a cazaniilor, care ofereau comentarii asupra pericopelor evanghelice), scrierile religioase ulterioare au avut în vedere un public cu un grad de cultură mai ridicat. Oratorul religios are o performanță comunicativă în funcție de natura auditoriului.

Prin scrierile și traducerile sale, *mitropolitul Varlaam* avea să mute accentul de pe tipărirea textelor de proveniență ardelenescă din secolul al XVI-lea pe lucrările tipărite în Moldova, rolul de căpetenie revenind, în secolul al XVII-lea, cărturarilor și ierahilor moldoveni. Limba Cazaniei lui Varlaam este limpede, accesibilă și astăzi, după mai bine de trei secole și jumătate. Astfel se explică faptul că toate *Cazaniile* românești tipărite după 1643 au utilizat textul *Cazaniei* lui Varlaam în alcătuirea lor. Prin circulația și retipărirea ei, timp de câteva secole, *Cartea românească de învățătură* a contribuit din plin la formarea unei norme unice dialectale. Apărută inițial în haină moldovenească, *Cazania* lui Varlaam primește,

⁴ În general, predicatorul vorbește în fața unui public deja convins; auditoriul este de acord cu preceptele morale și cu dogmele, fiindcă el aparține deja bisericii. Ca urmare, preocuparea esențială a retoricii, obținerea persuasiunii, lipsește.

⁵ Ceea ce urmărește predicatorul este, de fapt, obținerea aplicării preceptelor pe care auditoriul le recunoaște ca absolut îndreptățite din punct de vedere principal.

⁶ Este vorba de discursurile în care se dorește schimbarea opiniei auditoriului, situație condiționată de contextul de comunicare. În astfel de situații, oratorul recurge nu numai la demonstrații, ci și la argumentații; dacă în demonstrație interesează corectitudinea raționamentului, în argumentație contează în special eficiența lui, căci auditoriul trebuie să-și dea adevăzunea la teza care i se propune să acționeze în sensul dorit de orator.

⁷ Circumstanțele comunicării influențează alegerea profilului lingvistic cel mai potrivit. Analiza contemporană a discursului evidențiază faptul că activitatea discursivă este condiționată de context (în sens restrâns: cadru spațiu-temporal, participanți, roluri și statute; în sens larg: contextul instituțional, ordinea socială). Vezi și Roventă-Frumușani 2005: 222-223.

odată cu retipărirea ei în Muntenia, o haină muntenească, contribuind astfel la impunerea „dialectului” literar muntenească⁸. Chiar dacă sînt traduse sau compilate în totalitate, textele tipărite de către mitropolitul moldovean prezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Un alt merit al mitropolitului Varlaam este de a fi reușit să impună, prin *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc* (1645), categoria textelor religioase originale, precum și noua formulă de reprezentare, polemica religioasă. În ceea ce privește structura compozițională a *Răspunsului*, asistăm la un dialog între pasaje dintre un catehism calvinesc și „răspunsul soborului a doao țăr”, care, la rîndul său, devine un dialog, rolul interogațiilor fiind de a dinamiza textul și de a asigura discursului o receptare mai clară. Oratorul folosește un ansamblu de tehnici discursive menite să provoace adeziunea interlocutorului la o teză problematică, renunțînd la scopul de seducere a auditoriului. În textul propriu-zis al *Răspunsului* remarcăm folosirea fragmentară a dialogului, stabilind o relație specifică „întrebare” – „răspuns” între pasaje din *Catehismus* și „săborul a doao țăr”. Dialogul are loc între textul calvinesc (întrebare, citat, parafrază biblică / răspuns calvinesc) și interlocutorul colectiv (răspunsul oferit de delegația ortodoxă)⁹. Părțile mai importante, în care se pun în evidență elemente de retorică polemică religioasă, se conturează în jurul unor noțiuni dogmatice și liturgice, care se află în opoziție. Discuția pornește de la teoria calvină a predestinației, însă polemica este determinată și de teoria dogmatică calvinistă, care admite doar două taine, botezul și euharistia, și condamnă cultul sfinților și al icoanelor.

Varlaam are în atenția sa organizarea și sistematizarea materialului, în vederea asigurării unei mai clare percepții asupra problemei puse în discuție. Apelează la citate biblice, cu funcție de reactualizare a vorbirii unor personaje importante din istoria bisericii primare. În schimb, autorul nu apelează și la citate patristice, conștient fiind că învățătura calvină nu recunoaște cultul sfinților și nici învățăturile acestora.

Mitropolitul Varlaam creează acel dialog imaginat între autor și destinatarii săi, anticipează întrebările celor care nu subscriu la teza ortodoxă și creează o dispută imaginată, răspunzînd prin intermediul unor întrebări retorice. Chiar trecerea de la un subiect la altul se face apelînd la strategia argumentativă a întrebării. Fiecare răspuns generează o altă întrebare, pînă cînd strategiile folosite conduc la ideea care se dorea demonstrată.

Autorul apelează la figuri de stil nu pentru dimensiunea estetică a scrierii, ci pentru a-i asigura auditoriului o percepție mai clară asupra învățăturilor exprimate. Pe lîngă antiteză, autorul recurge la comparații, repetiții (folosite nu doar ca simplu ornament al discursului, ci pentru a exprima cu mai multă forță ideile exprimate),

⁸ Cf. Frîncu 1974: 49; 78.

⁹ Citatul din *Catehismus* este la rîndul său dialogat, conținînd suita „întrebare” (citat / parafrază biblică) – „răspuns” (interpretarea calvină); vezi, pentru o prezentare amănunțită, Cvasnii-Cătănescu 1995: 20-21.

la prolepsă (procedeu stilistico-retoric prin intermediul căruia autorul preîntâmpină obiecțiile posibile ale adversarilor).

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea este dominată de personalitatea marcantă a lui *Antim Ivireanul*, creatorul oratoriei bisericești în spațiul românesc. Considerat unul dintre cei mai de seamă oratori bisericești de până atunci¹⁰, cizelator al vechii noastre limbi bisericești supradialectale, mitropolitul muntean are meritul de a fi îmbinat graiul popular cu cel al cărților bisericești.

Deși își intitulează predicile cazanii, cuvântările sale nu mai au caracterul de comentariu fix asupra unei pericope evanghelice, scrise pentru toate vremurile, cum erau cazaniile înaintașilor Coresi și Varlaam. Prin *Antim Ivireanul* se trece de la cazania cimentată în cărți la predica vie, însuflețită de patosul vorbitorului, raportată la nevoile sufletești ale auditoriului, la contextul istoric, social și cultural al epocii. Antim propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă.

Deși cuvântările sale nu sînt originale în totalitate, deși apelează la comentarii evanghelice consacrate¹¹, noutatea pe care o aduce *Antim Ivireanul* este de a fi predicat și scris în românește, de a fi practicat acele exerciții, cu reușitele și nereușitele lor, care au contribuit la creșterea și dezvoltarea limbii române. Prin seriile de sinonime utilizate în scrierile sale, mitropolitul muntean contribuie la îmbogățirea lexicului românesc, fără posibilități prea mari, dacă ne raportăm la scrierile anterioare.

Dacă înaintașii săi foloseau, în susținerea tezelor doar texte scripturistice, *Antim Ivireanul* apelează și la texte patristice, la comentariile sfinților capadocieni. Asistăm, așadar, la o noutate printre strategiile argumentative. Oratorul urmărește accesibilizarea informației, uzează de narațiuni și povestiri din istoria biblică pentru a ușura înțelegerea și pătrunderea în miezul problemelor discutate, aduce argumente în sprijinul tezelor enunțate și respinge tezele adversarului atunci cînd rostirea capătă nuanțe polemice. Interogația, la *Antim*, are rolul de a fixa atenția și de a transmite auditoriului emoția necesară receptării unui discurs religios.

Antim dă dovadă de un moralism sever; combate lipsa de respect față de cele sfinte, fățarnicia, pîra, desfrînarea, duplicitatea boierilor care apelează la serviciile a doi duhovnici (ocolind, astfel, taina spovedaniei), năzuința după podoabe și lux a doamnelor de la curtea lui Brîncoveanu, lăcomia celor care considerau postul o povară; nu se sfiește să fie sever chiar cu domnul, acuzîndu-l, însă nu cu viclesug, ci în calitatea lui de păstor sufletesc. Mitropolitul *Antim Ivireanul* propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă, demonstrînd cunoașterea intuitivă a strategiilor argumentative și a tehnicilor de persuasiune¹².

¹⁰ Cf. Dobrescu 1910: 65, apud *Cronologia receptării critice*, în *Ivireanul* 1997: 405.

¹¹ Interesantă este, însă, opinia lui Al. I. Ciurea, care susține că *Antim Ivireanul* nu a avut cum să cunoască didahiile lui Ilie Miniș, apărute postum în 1718, într-o primă ediție greacă, la Leipzig, deci după moartea mitropolitului muntean. Vezi Ciurea 1956: 797-798.

¹² Vezi și *Guia* 2002-2004: 136-150.

Perioada sfârșitului de secol al XVIII-lea și a secolului al XIX-lea este ilustrată de predicile reprezentanților Școlii Ardelene, dar și de prefetele și pastoralele mitropolitului moldovean Veniamin Costachi.

Trăind într-o epocă plină de transformări, într-o epocă de pionerat cultural, Samuil Micu și Petru Maior au contribuit esențial la culturalizarea clerului și a credincioșilor din Ardeal.

Samuil Micu a contribuit, prin cuvântările sale religioase, la emanciparea națională a românilor ardeleni, la luminarea poporului prin învățături și educație morală. Conștient că are în față un public fără cultură (teologică), autorul are în vedere conținutul mesajului pe care îl transmite și mai puțin modalitatea stilistică a scrierii, ținând cont de principiul adaptării cuvântărilor în funcție de contextul situațional. La fiecare pas, oratorul instituie un dialog imaginat cu cititorii, se întreabă și răspunde, utilizează versete scripturistice. Uneori, chiar întrebarea și răspunsul, din cadrul acestor dialoguri, sînt decupate din Scriptură. Se remarcă apelul la pildele povestite de către sfinți (comentează o pildă din scrierile Sfîntului Vasile), dar și la citatele patristice, urmărind, astfel, să contribuie la accesibilizarea problemelor religioase discutate.

Cuvântările lui *Petru Maior*, ca și în cazul lui Samuil Micu, urmăresc cultivarea și creșterea spirituală a credincioșilor ardeleni. În scrierile sale, apelează la narațiuni și povestiri din istoria biblică, la clasificări, la explicitări, la versete scripturistice și patristice, la exemple concrete din viața de zi cu zi. Se remarcă preferința autorului pentru schematizare. Chiar și sfaturile oferite interlocutorilor sînt prezentate schematic. Deși tematice, cuvântările sale sînt raportate la nevoile sufletești ale interlocutorilor, la contextul istoric, social și cultural al epocii¹³. Ca și Antim Ivireanul (în *Didahii*), autorul se dovedește un sever moralist, un critic vehement al relelor morale și sociale, apelînd deseori la întrebări cu nuanță de critică eclezială, de reproș. Credincioșii sînt interogați, solicitîndu-le explicații în legătură cu faptele necreștinești. Alteori, apelează la întrebări, la care răspunde sistematic, în vederea obținerii adeziunii auditoriului la teza enunțată. La fiecare pas, critică și sfătuiește, blestemă și exclamă. Unele imprecății sînt preluate din texte scripturistice, pentru a conferi autoritate ideilor prezentate.

Acolo unde are de argumentat o problemă de natură dogmatică, apelează la autoritatea textelor scripturistice, care, uneori, apar drept completare la tezele expuse anterior.

În prefetele și pastoralele sale, mitropolitul *Veniamin Costachi* transmite ideea unității de limbă și de neam a românilor de pretutindeni, pregătind, astfel, unirea și independența națională. Autorul are în vedere adaptarea scrierilor în funcție de auditoriu; conștient că se adresează unui public larg, Veniamin susține nevoia de

¹³ Oratorul trebuie să se plieze pe cerințele publicului său, să ajungă la intuirea gândurilor și așteptărilor acestuia. În felul acesta, va putea oferi un cuvînt bine nuanțat, publicul nefiind întotdeauna omogen. Important este ca ascultătorii să aibă sentimentul că s-a vorbit pentru ei, pe înțelesul lor, despre lucruri și nevoi care îi neliniștesc și că predica le-a deschis un nou orizont; vezi, în acest sens, Chilea 1954: 36-38.

accesibilizare a textelor traduse. Mitropolitul moldovean vrea o traducere limpede, deschisă înțelegerii tuturor, în limba contemporană a românilor din ambele Principate. În acest sens, Prefața la *Scara Sf. Ioan Sinaitul*, Neamț, 1814, prezintă truda depusă de autori în vederea adaptării traducerii la limba neamului și încercarea de a pune în fața cititorilor o limbă accesibilă românilor din toate regiunile. Pledînd pentru înlocuirea cuvintelor străine, din vechile traduceri, cu echivalentele existente în cronică sau în limba poporului, Veniamin Costachi oferă și o listă de cuvinte pe care le-a înlocuit în traducerile sale. De asemenea, are în vedere eliminarea arhaismelor și a fonetismelor regionale.

În prefețele și pastoralele sale se întrevede datoria de a-și exercita funcția învățătoarească. Datoria de păstor nu o limitează doar la credincioșii simpli, ci o extinde și la clasa politică, la boieri, la masa clericală, amintindu-ne de *Didahiile* lui Antim Ivireanul.

Veniamin Costachi apelează frecvent la citate scripturistice, unele chiar cu formulă adresată. Pasajele scripturistice sînt utilizate cu scopul de a conferi credibilitate tezelor enunțate, dar și pentru a reda modele comportamentale din istoria biblică sau pentru a justifica poziția mai dură față de păstoriți (cînd critică lipsa de credință și imoralitatea). De asemenea, folosește o serie de întrebări retorice, instituie dialoguri imaginate cu „adversarul”, răspunzînd în funcție de cerințele acestuia. În prefața la traducerea *Buna murire de Evghenie Vulgaris*, Iași, 1845, într-un dialog imaginat cu cititorii, introduce texte scripturistice, pentru a asigura o mai puternică forță persuasivă ideii dezvoltată anterior de autor. Față de prefețele lui Coresi, scrierile lui Veniamin Costachi nu sînt construite doar sub forma unor prezentări monologice, autorul instituind, uneori, polemica cu „adversarul”. Față de prefețele înaintașilor, mitropolitul Veniamin Costachi are în vedere și aspectul estetic în elaborarea prefețelor sale, apelînd la o serie de figuri de stil, printre acestea numărîndu-se repetiția anaforică, comparația, antiteza etc. Un alt aspect care individualizează prefețele lui Veniamin de scrierile înaintașilor este oralitatea scrierii. Unele prefețe conțin fraze greoaie, cu dislocări și întreruperi. Deși scrise, discursurile sale dau impresia unor rostiri de la amvonul mitropolitan.

Mitropolitul moldovean scrie în funcție de cerințele de moment ale cititorilor săi, ține cont de nivelul cultural al acestora, răspunde problemelor care frămîntau societatea vremii, are în vedere, prin traducerea și tipărirea cărților religioase, creșterea culturală și spirituală, atît a credincioșilor, cît și a preoților din eparhia pe care o conduce. Pe lîngă corectarea viciilor, scrierile lui Veniamin Costachi au scopul de a transmite ideea unității de limbă și de neam a românilor, vorbind despre unitatea românilor din cele două Principate cu jumătate de secol înainte ca aceasta să se înfăptuiască.

Lucrarea *Lupta contra scrierilor imorale*, a arhimandritului Iuliu Scriban, se ridică împotriva imoralității din artă și cinematografe, de la început de secol XX. Și în această scriere, argumentarea se produce într-o manieră dialogică, logică, specifică oralității. Autorul adună argumentele necesare susținerii ideilor în cauză și respinge ideile propuse de adversarii ideatici. Iuliu Scriban nu aduce doar

acuzării privitoare la problema discutată, ci oferă și soluții realiste pentru diminuarea imoralității.

Arhimandritul moldovean nu apelează la strategia citării din texte biblice sau patristice, așa cum obișnuiau oratorii bisericești ai secolelor XVI-XVIII, ținând cont de contextul de comunicare, dar și de competența comunicativă. Autorul răspunde unui public cărui nu i se impunea argumentarea prin mijloace de natură religioasă. Față de discursurile religioase anterioare, Scriban aduce ca argumente, în susținerea afirmațiilor sale, citate din autori de literatură cunoscuți, surse din sfera jurnalistică. Autorul citează o parte dintr-un articol publicat în ziarul „Temps”, folosește extrase din scrierile vremii vizavi de problema luată în discuție. Scriban apelează la un citat din Hilbert (citarea o face într-un mod științific, cu notă de subsol, cu titlul, locul și anul apariției, pagina). Se observă, chiar sub formă de citat, o formulă imperativă, transmisă auditoriului. Scriban nu se mulțumește doar cu critica la adresa neimplicării preoțimii în combaterea imoralității, ci oferă soluții, propune unificarea masei clericale în jurul ideii de combatere a literaturii imorale nu numai prin critica acesteia, ci și prin oferirea unei alternative viabile. Iuliu Scriban instaurează un dialog cu prelații, în care alternează sfaturile și soluțiile oferite cu criticile aspre, inducându-le permanent ideea că misiunea de predicator reprezintă datoria de a-L mărturisi pe Hristos în fața credincioșilor nu numai prin măiestrie oratorică, ci și prin pilda unei vieți corespunzătoare¹⁴.

O altă lucrare a lui Scriban, *Împotriva ateismului*, combate teoriile vremii despre inexistența lui Dumnezeu. Autorul parafrazează structuri sintactice din poetul roman Vergiliu, introduce argumente laice în susținerea unor teze religioase. Și în această lucrare, autorul utilizează, în vederea susținerii tezelor sale, argumente care provin din lumea intelectualității laice, conștient că polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, nedispus să accepte argumente sau explicații de natură teologică. Iuliu Scriban prezintă exemple din viața scriitorilor, a oamenilor cunoscuți ai epocii. Este invocat un citat al lui Hans Haupt, din *Staat und Kirche in den Vereinigten Staaten von Nordamerika*, menționându-se cu exactitate locul, data și pagina. Scriban citează, de asemenea, din Miguel de Unamuno, un adversar al Bisericii catolice din Spania, din Gorki, din filosoful francez Th. Ribot, din filosoful francez Alfred Fouillé și din Max Nordau. Iuliu Scriban imaginează un posibil dialog cu adversarul ideatic, cu replica personajului ateu, dar și cu răspunsul venit din partea oratorului. Subiectul argumentant poate să prevadă obiectiile interlocutorului, chiar le poate formula, pentru a le putea preîntîmpina și pentru a canaliza discuția după cum dorește. Se vorbește, astfel, despre „luarea înaintea adversarului”¹⁵. Remarcăm, de asemenea, strategia distrugerii adversarului, prin luarea acestuia în derîdere.

Predica contemporană reflectă, mai mult decît cea din secolele precedente, realitățile culturale, sociale, economice și politice prin care a trecut poporul român. Predicatorii și-au strucutat cuvîntările pentru împlinirea scopului religios moral,

¹⁴ Vezi și Belu 1959: 63-276.

¹⁵ Cf. Lo Cascio 2002: 60-61.

dar au avut în atenție și realitățile vieții cotidiene, adaptându-și discursurile în funcție de contextul de comunicare. În perioada comunistă, prevăzând pericolul ideologiei de tip ateist, preoții au îndemnat, în predicile lor, la păstrarea conștiinței național-ortodoxe, fapt pentru care unii predicatori au suferit prigoane, chiar întemnițări. În această perioadă, predicile s-au concentrat îndeosebi asupra conținutului teologic, evitându-se comentariile privitoare la realitățile sociale, economice, politice, din cauza vigilenței urechilor Securității. Uneori, însă, problema ecumenismului este transferată din teren teologic în teren politic, arătând contribuția politicii comuniste la unificarea în spirit și în gândire a credincioșilor, menționând că aceasta s-a produs „și din iubirea tuturor față de patria noastră comună, Republica Socialistă România, care ca o mamă bună îmbrățișează cu aceeași dragoste pe toți fiii ei, fără deosebire de naționalitate și credință religioasă. Poporul român a respectat și respectă specificul și drepturile tuturor naționalităților conlocuitoare și credința tuturor cultelor”¹⁶ (*Cuvînt rostit la instalarea în scaunul mitropolitan*, p. 33). De asemenea, autorul are în vedere și situațiile conflictuale dintre credincioșii ortodocși și cei catolici din Ardeal, dintre românii și naționalitățile conlocuitoare în Transilvania. În această perioadă, discursurile religioase sînt structurate pe actualitate: iminenta ispită a grupărilor neoprotestante, apel la pace și înfrățire, îndemn la ascultare față de cîrmuirea politică, sfaturi pentru muncă, hărnicie.

Autorii au în vedere, ca și predecesorii lor, accesibilizarea informației. Multe cuvîntări conțin comentarii de explicitare și de sistematizare a materialului expus. Explicațiile sînt, de cele mai multe ori, de ordin biblic sau dogmatic, alteori axîndu-se și asupra etimologiei unor termeni consacrați limbajului religios. Explicația presupune o schematizare, o justificare a motivelor pentru care obiectul supus discuției a devenit subiect de explicitare și o organizare discursivă coerentă¹⁷.

Chiar dacă unele părți din discursurile secolului al XX-lea se constituie în adevărate omilii dogmatice (textul pîrînd, uneori, unul științific, cu afirmații dublate de citate), parantezele, explicitările care intervin des pe parcursul tratării, demonstrează că autorii au în vedere toate tipurile de auditoriu, adaptîndu-și strategiile retorice în funcție de contextul de comunicare și ținînd cont și de performanța comunicativă¹⁸. Oratorul religios trebuie să se adapteze publicului său, să anticipeze așteptările acestuia (publicul nefiind întotdeauna omogen), atmosfera și starea de spirit a auditoriului¹⁹ în legătură cu tema propusă.

În multe situații, autorii renunță la demersurile expositive, instituind dialogul și lansînd polemica cu auditoriul sau răspunzînd în funcție de nevoile acestuia. În

¹⁶ Predica a fost rostită în catedrala mitropolitană din Sibiu, la data de 11 iunie 1967 și este inclusă în volumul Nicolae, 1973, *Iisus Hristos, viața noastră*, p. 30-34.

¹⁷ Vezi Ducrot 1991: 69-79.

¹⁸ Discursul trebuie adaptat, așadar, în funcție de contextul situațional, să țină cont de variabilele socio-culturale, de stări și grupe de oameni, să aibă un permanent caracter de actualitate; vezi Cristescu 1950: 137-157.

¹⁹ Vezi Burcă 1971: 353-362.

majoritatea cuvîntărilor, autorii anticipează eventualele obiecții ale auditoriului, dezvoltă dialoguri imaginate, răspund sobru, fără a uza frecvent, însă, de luarea în deridere a adversarului. Întrebărilor li se oferă răspunsuri clare, simple, dar pline de substanță. Stilul predicilor este mult mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare secolului al XX-lea. Doar în situațiile în care prezintă tezele dogmatice ale grupărilor neoprotestante, unii predicatori ironizează ușor modul de gîndire și de comportament al acestora. O serie de enunțuri interrogative retorice au rolul de a construi, locutorul lansînd, prin intermediul acestora, un apel de adeziune interlocutorului.

Deseori, oratorii religioși își pregătesc auditoriul, pentru a-l feri de unele interpretări neoprotestante. Și aici se vede că oratorii religioși ai secolului al XX-lea își structurează cuvîntările pe actualitate. Mai cu seamă în cazul omiliilor tematice, care discută despre biserică, preoție, cinstirea crucii și a sfinților, autorii preîntîmpină eventualele teorii greșite ale păstoriților. De exemplu, *Predica la duminca slăbănogului*, a arhimandritului Cleopa Ilie, deși începe ca o omilie exegetică, capătă, pe rînd, nuanțele unei omilii dogmatice sau catehetice, pentru ca ultima parte să devină un discurs religios de natură polemică, în care tezele neortodoxe sînt anticipate și combătute. La fel, în predica mitropolitului Antonie Plămădeală, ocazionată de sfințirea bisericii (*De veghe întru păstrarea și apărarea dreptei noastre credințe*²⁰), combaterea învățăturilor neoprotestante despre biserică și preoție, începută discret prin intermediul unei pilde, este continuată într-o formă dialogată. Acesta este și motivul pentru care unele pasaje din predici seamănă cu catehismele. Ideile și tezele susținute sînt întărite de trimeri scripturistice și patristice, la fel ca în cazul cuvîntărilor anterioare secolului al XX-lea.

Spre deosebire de predica anterioară, cuvîntările actuale aduc noutăți. Mitropolitul Antonie al Ardealului, pe lîngă argumentele de natură teologică (scripturistice și patristice), apelează și la expresii populare românești²¹: „nu există, (...) cum spune prea frumos limba românească, *plată fără răsplată*” (p. 352); „Nu spunem noi în vorba noastră românească, «Cine dă, lui își dă!»” (p. 353). Oferim, selectiv și alte cîteva expresii populare românești în predici ortodoxe: „În general, *în popor se spune așa*: «Cutare este ca Toma, e necredincios ca Toma»”²²; „Pentru că spune iarăși, nu?, *un proverb românesc*: precum un măr stricat dintr-o ladă strică pe celelalte mere mai bune și trebuie scos, așa și acel om”²³; „*O sentință populară*

²⁰ Cuvîntarea a fost rostită cu ocazia sfințirii bisericii din Micfalău, județul Covasna, în ziua de 28 noiembrie 1986 și este inclusă în volumul de predici Antonie Plămădeală, *Cuvinte la zile mari*, Sibiu, 1989, p. 352-357.

²¹ Interesant este că argumentele de natură teologică sînt îmbogățite, în vederea întăririi tezei enunțate – efortul și răsplata, – prin întrebuițarea unor expresii populare românești care actualizează, în discurs, un fond colectiv tradițional, armonizat cu cel din discursul individual al predicatorului.

²² Expresia este preluată din predica rostită de către părintele Gheorghe Calciu Dumitreasa, în data de 18 aprilie 1999, la Duminica Tomei. Cuvîntarea este inclusă în corpusul de predici inclus în *Guia* 2014, la p. 388-392, la anexa nr. 4.

²³ În încercarea de a-și proteja auditoriul, oratorul, Nicolae Scheuleac, face referire la enoriașii care au plecat spre alte confesiuni, localitatea Cojoci, în care activează preotul, confruntîndu-se cu

spune: Dar din dar, se face rai. Unde domnește dragostea care se arată în darul ce trece de la om la om, ce nu e oprit nicăieri, ce e ca o circulație a iubirii, căci el constă nu numai din lucrul dăruit, ci și din inima celor ce-l dăruiesc, acolo e cu adevărat raiul”²⁴. De asemenea, mitropolitul Antonie al Ardealului folosește în predicile sale o serie de pilde, de istorioare, dorind ca prin acestea să contribuie la accesibilizarea noțiunilor discutate, să transpună în viața credincioșilor învățăturile religioase dezbătute. De fapt, pildele pe care le oferă ascultătorilor reprezintă o sinteză a învățăturilor dogmatice despre biserică și preoție, dar transpuse auditoriului într-o formă accesibilă. Narativul se manifestă în discursul religios mai ales prin parabole și pilde, prin valoarea lor explicativă, care se întrevăde în finalul acestora.

Predicile lui Nicolae Steinhardt ies din tiparele retoricii tradiționale religioase. Structura cuvântărilor sale nu ține cont de imperativele de ordin omiletic și catehetic, nu are în vedere o prezentare de tip dogmatic a problemelor religioase aduse în discuție. Incursiunea în artă și cultură și renunțarea la clasicele argumente scripturistice, argumente de autoritate în discursurile religioase, sînt cîteva dintre aspectele care diferențiază cuvîntările monahului Nicolae Delarohia de cuvîntările religioase ale înaintașilor și ale contemporanilor. Credincioșii de astăzi așteaptă de la orator o comunicare adaptată cerințelor de moment. Deși nucleul teologic este același, rămîne mereu valabil, predica trebuie să se înnoiască discute cu credinciosul modern, instruit și cu un bagaj de cunoștințe științifice variat. Evangheliile rămîn aceleași, dar tîlcuirea lor trebuie să fie pe măsura înțelegerii credinciosului de astăzi²⁵.

În cuvîntarea *Sfîntul Antonie cel Mare*, oratorul urmărește transpunerea învățăturilor creștine în diverse opere de artă, amintindu-i pe regizorul italian de filme Federico Fellini și pe pictorul catalan Salvador Dalí. Autorul face o paranteză în care amintește de scrierea lui Gustave Flaubert, *Ispitirea Sfîntului Antonie*, inspirată din viața Sfîntului Antonie cel Mare. Monahul Nicolae Delarohia pornește de la optica învățăturilor creștinești în lumina artiștilor, de la trucurile estetice folosite de aceștia, pentru a accentua tezele enunțate anterior. De exemplu, în predica *La duminica ortodoxiei* (inclusă în volumul *Dăruind vei dobîndi*, p. 250-255), autorul pornește de la nuvela lui Mircea Eliade, *O fotografie veche de 14 ani*, pe care o prezintă în detaliu; pornind de la credința simplă, necoruptibilă a tînarului român, Dumitru, autorul construiește, pornind de la caracterizarea făcută acestuia, portretul ortodoxului. Autorul nu recurge la clasicele argumente scripturistice sau patristice, ci își convinge auditoriul intelectual apelînd la cunoștințe din sfera literaturii și a artei. Incursiunea în artă și cultură, recurgerea la cunoștințele din

problema neoprotetantismului. Predica este inclusă în corpusul de predici al lucrării Guia 2014, p. 393-399, la anexa nr. 5.

²⁴ Părintele Stăniloae pornește de la un proverb românesc, de la autoritatea valorilor cernute în timp, pe care îl explicitează, raportîndu-se mai ales la dimensiunea sa spirituală. Cuvîntarea, rostită la Duminica izgonirii lui Adam din rai, este inclusă în volumul Guia 2014, p. 397-399, la anexa nr. 6.

²⁵ Vezi și Plămădeală 1996: 178-187.

literatura universală sporesc valoarea cuvîntării. Observăm expunerea limpede, cursivă, într-un limbaj simplu, dar cultivat. Talentul oratoric este dublat de cel literar, dezvăluind ținuta intelectuală a predicatorului.

Predica mitropolitului Bartolomeu Anania, ultimul mare ierarh cărturar român, reprezintă un model de discurs care deschide noi orizonturi în predica românească. Predica sa se caracterizează prin dinamism, prin forme convingătoare de exprimare, prin expresivitate, prin finețea observațiilor și erudiția atît în plan scripturistic sau patristic, cît și în plan cultural laic. Cuvîntările din această perioadă degajă mesaj, dinamism, putere de persuasiune și valoare stilistică.

Situația comunicativă se schimbă în funcție de natura auditoriului și de contextul situațional. Oratorul nu are o temă pentru un public, ci un public pentru o temă. Varlaam își protejează cititorii de teoriile calviniste, în lucrarea de polemică religioasă *Răspuns împotriva catehismului calvinesc*; Antim Ivireanul combate viciile societății, dînd dovadă de un moralism sever atît cu cei simpli, cît și cu domnul; reprezentanții Școlii Ardelene, Samuil Micu și Petru Maior, au urmărit, prin scrierile lor, să contribuie la cultivarea clerului și, indirect, a credincioșilor; la Veniamin Costachi remarcăm lupta pentru repunerea limbii române în drepturile ei firești, cultivarea cu insistență a sentimentului unității naționale, dar și corectarea viciile păstorilor săi; aceeași atitudine se întrevede și în scrierile arhimandritului Iuliu Scriban, care a dus o luptă susținută împotriva viciilor societății contemporane, împotriva imoralității și a ateismului; și în discursurile religioase contemporane primează polemica pe teme dogmatice, comentîndu-se iminenta ispită a sectelor neoprotestante.

Deși remarcăm, în majoritatea predicilor, folosirea unor clișee structurale și argumentative, și acestea diferă în funcție de contextul situațional și de natura auditoriului. Am observat preferința autorilor pentru argumentarea prin citate biblice și patristice, care conferă autoritate, credibilitate și asigură adeziunea la ideile religioase enunțate²⁶. Am remarcat că în discursul religios funcția persuasivă este dependentă de textul biblic sau patristic, autorii urmărind să transforme textul sacru într-un model comportamental. Pe de altă parte, unii autori renunță, uneori, la strategia citării din texte patristice (în discursurile polemice cu calvinii sau cu grupările neoprotestante, care nu recunosc cultul sfinților), alteori chiar și la textele scripturistice (atunci cînd polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, care nu este dispus să accepte argumente sau explicații teologice), adaptîndu-și strategiile în funcție de contextul situațional și de natura auditoriului. În predicile și cazaniile mai vechi, incursiunea în artă și cultură este foarte rar

²⁶ Sursa reprezintă o componentă importantă în strategia argumentativă, întrucît exercită un rol puternic în procesul de persuadare. Cînd este citată, sursa trebuie să ofere garanția că argumentele aduse sînt acceptabile, fiind furnizate argumente bazate pe autoritatea expertului, pe autoritatea religioasă (cum susține biserica, sfîntul..., biblia), pe autoritatea masei (este bine știut faptul ca..., cum știe fiecare) sau pe autoritatea literar-artistică a unor personalități culturale românești sau străine. În general, este citată o sursă, fie pentru a trece în seama altora responsabilitatea premizelor sau a adevărilor enunțurilor, fie pentru că alții pot garanta și mai bine, prin prestigiul lor, adevărul, acceptarea sau validitatea argumentelor precum și a regulilor generale; vezi Lo Cascio 2002: 121-122.

înfîlnită, strategiile discursive fiind centrate, în general, pe argumentele de autoritate din spațiul religios: argumente scripturistice, patristice, liturgice etc. În anumite situații, incursiunea în artă și cultură este justificată fie de situația de comunicare²⁷, fie de veleitățile literare ale predicatorilor, unii dintre ei scriitori de literatură, cum sînt Nicolae Steinhardt sau Gala Galaction²⁸.

Pe lângă demersurile expositive, am remarcat, la mulți oratori religioși, folosirea fragmentară a dialogului, capacitatea de a uza de polemici imaginare cu interlocutorii, de a anticipa răspunsurile și argumentele „adversarului”. O serie de enunțuri interogative retorice sînt folosite cu scopul de a construi, de a schimba o anumită poziție sau pentru a obține asentimentul, confirmarea sau adeziunea din partea interlocutorilor. *Răspunsul* lui Varlaam, *Didahiile* lui Antim Ivireanul sînt reprezentative în acest sens. Mai mult, la Veniamin Costachi am semnalat folosirea dialogurilor imaginate cu cititorii chiar în prefețe și pastorale, diferențiindu-se astfel de prefețele înaintașilor, caracterizate prin forme expositive. Dacă Varlaam, Antim Ivireanul, Iuliu Scriban, în încercarea de distrugere a adversarului, apela la strategia luării în derîdere a acestuia, predicile contemporanilor sînt mai sobre, uzînd de răspunsuri clare, simple, dar pline de substanță. O consecință a caracterului conservator al stilului religios este aceea că predicile din secolele al XX-lea și al XXI-lea au caracter mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare.

Bibliografie

- Belu, Dumitru, 1959, „*A propovădui, ce înțeles are*”, în „Mitropolia Ardealului”, IV, nr. 3-4, p. 263-276
- Breton, Philippe, 1996, *L'argumentation dans la communication*, Paris, Éditions La Découverte.
- Burcă, Gheorghe, 1971, *Importanța cunoașterii manifestărilor sufletești ale credincioșilor pentru predicator*, în „Studii teologice”, an XXIII, București, nr. 5-6, p. 353-362
- Cristescu, Grigore, 1950, *Predica și predicator în vremea noastră*, în „Studii teologice”, II, nr. 3-6, p. 137-157
- Cvasnfi-Cătănescu, Maria, 1995, *Retorică românească medievală. Varlaam: «Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc»*, în „Limbă și literatură”, anul XL, vol. I, p. 20-21
- Chilea, Sebastian, 1954, *Predica de succes*, în „Mitropolia Olteniei”, VI, nr. 1-3, p. 36-38
- Cicero, 1973, *Opere alese*, vol. II, ediție îngrijită de G. Guțu, București, Editura Univers
- Ciurea, Al. I., *Antim Ivireanul, predicator și orator*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXIV, 1956, nr. 8-9, p. 797-798

²⁷ Situația de comunicare este un concept cheie în abordarea pragmatică a discursului, concept cunoscut și sub termenul de „context”. Daniela Roventă-Frumușani, în *Semiotică, societate, cultură*, vorbește de *contextul psihologic al intențiilor și credințelor interlocutorilor*.

²⁸ Vezi culegerea de epistole *Piatra din capul unghiului. Scrisori teologice*, Tipografiile Române Unite, S.A., București, 1926.

- Cristescu, Grigore, 1950, *Predica și predicator în vremea noastră*, în „Studii teologice”, II, nr. 3-6, p. 137-157.
- Dobrescu, N., 1910, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, București
- Ducrot, Oswald, 1991, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Herman, 1991
- Frâncu, Constantin, 1974, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. III, Editura Academiei RSR, București, 1974
- Galaction, Gala, 1926, *Piatra din capul unghiului. Scrisori teologice*, Tipografiile Române Unite, S.A., București
- Guia, Sorin, 2002-2004, *Strategii argumentative în Didahile lui Antim Ivireanul*, în „Analele științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași”, secțiunea Literatură, tomul XLVIII-L, p.136-150
- Guia, Sorin, 2014, *Discursul religios. Structuri și tipuri*, Editura „Universității Alexandru Ioan Cuza”, Iași
- Ivireanul, Antim, 1997, *Opere. Didahii*, Editura Minerva, București
- Lo Cascio, Vincenzo, 2002, *Gramatica argumentării. Strategii și structuri*, traducere de Doina Condrea-Derer și Alina-Gabriela Sauciuc, București, Meteora Press
- Nicolae, Mitropolitul Ardealului, 1973, *Iisus Hristos, viața noastră*, Sibiu
- Plămădeală, Antonie, 1989, *Cuvinte la zile mari*, Sibiu
- Plămădeală, Antonie, 1996, *Preotul în biserică, în lume, acasă*, Sibiu
- Roventă-Frumușani, Daniela, 2005, *Analiza discursului: ipoteze și ipostaze*, București, Editura Tritonic
- Roventă-Frumușani, Daniela, 1999, *Semiotică, societate, cultură*, Iași, Institutul European
- Sălăvăstru, Constantin, 1996, *Raționalitate și discurs*, București, Editura didactică și pedagogică, R.A.
- Scriban, Iuliu, 1932, *Împotriva ateismului*, Tipărirea a 2-a, Tipăritură de monăstirea Dobrușa, județul Soroca
- Scriban, Iuliu, 1913, *Lupta contra scrierilor imorale*, București, „Tipografia Românească”, Strada Izvor, No. 14
- Steinhardt, Nicolae, 2005, *Dăruind vei dobândi: cuvinte de credință*, Rohia, Editura Mănăstirii Rohia